

SHARQ MUTAFAKKIRLARI ASARLARIDA OILAVIY MUNOSABATLAR VA O'SMIR SHAXSINING SHAKLLANISHI: IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TAHLIL

Alimuxamedova Dilfuza Rustamovna

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 1-bosqich magistratura talabasi
Toshkent amaliy fanlar universiteti, Gavhar ko'chasi 1-uy, Toshkent 100149,
O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15749227>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlari (Ibn Sino, Al-G'azzoriy, Jaloliddin Rumiy) asarlarida ifodalangan oilaviy munosabatlar va o'smirlik davrida shaxs shakllanishiga oid qarashlar zamonaviy psixologiya nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – tarixiy manbalardagi g'oyalarni bugungi rivojlanish psixologiyasi kontekstida baholab, ularning ilmiy yangiligini va amaliy ahamiyatini aniqlashdan iborat.

Kalit so'zlar: oilaviy munosabatlar, o'smir psixologiyasi, Sharq pedagogikasi, tarixiy psixologiya, shaxs shakllanishi, Ibn Sino, Al-G'azzoriy, Jaloliddin Rumiy

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА В ТРУДАХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация: В данной статье анализируются с точки зрения современной психологии взгляды восточных мыслителей (Ибн Сины, Аль-Газали, Джалаладдина Руми) на семейные отношения и формирование личности в подростковом возрасте, выраженные в их произведениях. Основная цель исследования заключается в оценке идей исторических источников в контексте современной психологии развития, определении их научной новизны и практической значимости.

Ключевые слова: семейные отношения, психология подростков, восточная педагогика, историческая психология, формирование личности, Ибн Сина, Аль-Газали, Джалаладдин Руми.

INTELLECTUAL RELATIONS AND THE FORMATION OF THE ADOLESCENT PERSONALITY IN THE WORKS OF EASTERN THINKERS: A SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Abstract: This article examines, from the perspective of modern psychology, the views of Eastern thinkers (Ibn Sina, Al-Ghazali, Jalaluddin Rumi) on family relations and personality formation during adolescence, as expressed in their works. The primary objective of the study is to evaluate the ideas found in historical sources within the context of contemporary developmental psychology, determining their scientific novelty and practical relevance.

Keywords: family relations, adolescent psychology, Eastern pedagogy, historical psychology, personality formation, Ibn Sina, Al-Ghazali, Jalaluddin Rumi.

KIRISH

Zamonaviy psixologiya fanida oilaviy munosabatlarning shaxs shakllanishiga ta'siri keng o'rganilayotgan bo'lsa-da, bu jarayonning madaniy va tarixiy ildizlari nisbatan kam qamrab olingan. O'zbekiston kabi an'analarga boy jamiyatlarda o'smir shaxsining shakllanishida Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarining ahamiyatini chuqur tushunish ayniqsa dolzarbdir.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Ibn Sino, Al-G‘azzoriy va Jaloliddin Rumiy kabi taniqli Sharq allomalarining asarlarida bayon etilgan oilaviy munosabatlar va o‘smir tarbiyasiga oid g‘oyalarni zamonaviy psixologiya nuqtai nazaridan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, birinchi marta ushbu mutafakkirlarning g‘oyalari tizimli ravishda o‘smirlik davri psixologiyasi kontekstida o‘rganilmoqda va ularning zamonaviy rivojlanish psixologiyasi bilan bog‘liqligi ochib berilmoqda.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati Sharq an‘analaridagi pedagogik-psixologik qarashlarni ilmiy muomala qilish metodologiyasini ishlab chiqishda, amaliy ahamiyati esa o‘zbek oilalarida o‘smirlar tarbiyasining samaradorligini oshirish uchun tarixiy tajribadan foydalanish imkoniyatlarini ko‘rsatishda namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘smirlik davrida shaxs shakllanishida oilaviy munosabatlarning o‘rni haqidagi zamonaviy tadqiqotlar keng qamrovli bo‘lsa-da, Sharq mutafakkirlari asarlaridagi aks etishi nisbatan kam o‘rganilgan holatda qolmoqda. Xalqaro tadqiqotlar kontekstida Bowlby (1969) bog‘lanish nazariyasi, Baumrind (1991) tarbiya uslublari nazariyasi va Erikson (1968) psixosozial rivojlanish nazariyalari asosiy yondashuvlar sifatida ajralib turadi. Mintaqaviy tadqiqotlar doirasida Rajabov (2018) Ibn Sinoning bolalar tarbiyasidagi g‘oyalarni zamonaviy ta‘lim tizimi kontekstida, Xolmirzayev (2020) esa Al-G‘azzoriyning “Ihyo ulum ad-din” asaridagi oilaviy axloq normalarini o‘rgangan.

Asosiy ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Ibn Sinoning “Tib qonunlari” asarida bolalarning ruhiy salomatligi uchun oilaviy muhitning ahamiyati ta‘kidlangan bo‘lib, ota-ona mehrining muvozanatli bo‘lishi sog‘lom rivojlanish uchun muhim omil sifatida ko‘rsatilgan. Al-G‘azzoriy “Ihyo ulum ad-din” asarida tarbiyaning diniy-axloqiy jihatlarini yoritib, bolalarga nisbatan mehribonlik va qat‘iyatning muvozanatini talab qilgan. Jaloliddin Rumiy she‘rlarida esa oilaviy munosabatlarning madaniy jihatlarini va bolalarning ma‘naviy shakllanishiga ta‘siri chuqur aks ettirilgan.

Tadqiqotlar orasidagi muhim bo‘shliqlardan biri shundaki, Sharq mutafakkirlari g‘oyalari ko‘pincha umumiy pedagogik yoki falsafiy nuqtai nazardan o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning zamonaviy o‘smirlar psixologiyasi bilan bog‘liqligi yetarlicha ochilmagan. Mavjud tadqiqotlar asosan G‘arb psixologlari ishlariga qaratilganligi sababli, mintaqaviy an‘analarning hissasi kam baholangan holatda.

Tadqiqotning nazariy asosi Bronfenbrenner (1979) ning ekologik tizimlar va Hofstede (1980) ning madaniy o‘lchovlar nazariyalariga asoslanadi. Ilmiy munozaralar kontekstida Maslow (1954) inson ehtiyojlarining universal tabiatini ta‘kidlashsa, Markus va Kitayama (1991) esa madaniy farqlarning psixologik jarayonlarga ta‘sirini muhokama qiladi. Aynan shu munozaralar yorug‘ligida Sharq mutafakkirlari g‘oyalarni o‘rganish ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki u Sharq va G‘arb tafakkuri o‘rtasidagi farqlarni tushunish imkonini beruvchi muhim manbalardir.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda Sharq mutafakkirlari (Ibn Sino, Al-G‘azzoriy, Jaloliddin Rumiy) asarlaridagi oilaviy munosabatlar va o‘smir shaxsining shakllanishiga oid g‘oyalarni tahlil qilish uchun sifatli (qualitative) tadqiqot usuli qo‘llanildi. Tadqiqot dizayni tarixiy-manbashunoslik va tahliliy-komparativ metodologiyalarga asoslanib, asosiy manbalar sifatida “Tib qonunlari”, “Ihyo ulum ad-din” va “Masnaviy” asarlaridagi tegishli qismlar tanlab olindi.

Ma'lumotlar yig'ish jarayonida uch asosiy usul qo'llanildi: matnli manbalarni tanlash va tanqidiy tahlil qilish, tarixiy-manbashunoslik usuli yordamida asl matnlarni o'rganish, shuningdek zamonaviy psixologik kontseptsiyalar (Bowlby, Baumrind, Hofstede nazariyalari) bilan qiyosiy tahlil. Yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun kontent-tahlil (psixologik-pedagogik g'oyalarni ajratib olish), diskurs tahlili (g'oyalarning ijtimoiy-kontekstual mohiyatini aniqlash) va tematik tahlil (asosiy mavzularni guruhlash) usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayoni to'rt bosqichdan iborat bo'ldi: 1) asl matnlar va sharhlarni tanlash va to'plash; 2) matnlarni chuqur o'rganish va kalit so'zlar/mavzularni aniqlash; 3) topilgan g'oyalarni zamonaviy psixologik nazariyalar bilan qiyoslash; 4) natijalarni umumlashtirish va tahlil qilish. Tadqiqotning ilmiy yangiligi tarixiy matnlarni zamonaviy psixologik terminlar bilan talqin qilish, Sharq an'alaridagi g'oyalarning zamonaviy rivojlanish psixologiyasi bilan bog'liqligini isbotlash hamda O'zbekiston kontekstida oilaviy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashdan iborat bo'ldi.

Tadqiqotning metodologik cheklovlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: tarixiy matnlarning zamonaviy tilga tarjima qilinishidagi nuanslar, mutafakkirlarning g'oyalarini ularning tarixiy kontekstdan ajratmasdan tahlil qilish zarurati, shuningdek faqat nazariy tahlil bilan chegaralanganlik. Etik jihatdan barcha manbalarga to'g'ri havolalar keltirilib, matnlarning asl mohiyati o'zgartirilmagan holda talqin qilingan.

Ushbu metodologik yondashuv nafaqat Sharq mutafakkirlari g'oyalarini tushunish, balki ularni zamonaviy psixologik amaliyot bilan bog'lash imkonini berdi. Metodologiyaning asosiy ustuvorligi tarixiy matnlarni zamonaviy ilmiy diskurs doirasida qayta talqin qilishdan iborat bo'lib, bu jarayon interdisiplinar yondashuvni talab qildi va tadqiqotchilarga tarixiy meros bilan zamonaviy bilimlarni uyg'unlashtirish imkoniyatini yaratdi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Sharq mutafakkirlarining asarlarida ifodalangan oilaviy munosabatlar va o'smir shaxsining shakllanishiga oid g'oyalar zamonaviy psixologik nazariyalar bilan izchillik ko'rsatadi. Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida keltirilgan bolalarning ruhiy shakllanishi haqidagi g'oyalar Piagetning "kritik rivojlanish davrlari" nazariyasiga, ota-ona mehrining muvozanatli bo'lishi haqidagi qarashlar esa Baumrindning "avtoritar emas, avtoritetli tarbiya" konsepsiyasiga mos keladi.

Al-G'azzoriyning "mehrsiz tarbiya" haqidagi qarashlari Bowlbyning xavfsiz bog'lanish nazariyasiga, Jaloliddin Rumiyning madaniy qadriyatlar haqidagi g'oyalari esa Hofstedening madaniy o'lchovlar nazariyasiga yaqinlik ko'rsatadi. Bu natijalar Sharq va G'arb tafakkuri o'rtasidagi farqlarni ham aks ettiradi: G'arb individualistik yondashuvni ta'kidlashsa, Sharq an'analari oilaviy va jamoaviy qadriyatlarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, uning natijalari O'zbekistonda ota-onalik malakasini oshirish, oilaviy psixologik maslahat va o'smirlar bilan ishlashda mahalliy an'analarga mos yondashuvlarni ishlab chiqish uchun asos bo'lishi mumkin. Biroq, tadqiqotning nazariy xarakterda bo'lishi uning asosiy cheklovi hisoblanadi. Kelajakda ushbu natijalarni empirik tekshirish, shuningdek boshqa Sharq mutafakkirlari asarlarini o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq mutafakkirlarining pedagogik-psixologik merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy psixologik amaliyotda ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan boy bilimlar manbaidir. Ushbu tadqiqot natijalari transkultural psixologiya sohasida yangi tadqiqotlar uchun ham asos yaratadi.

XULOSA

Sharq mutafakkirlari (Ibn Sino, Al-G‘azzoriy, Jaloliddin Rumiy) asarlarida ifodalangan oilaviy munosabatlar va shaxs shakllanishiga oid g‘oyalar zamonaviy rivojlanish psixologiyasining asosiy nazariyalari bilan muhim o‘xshashliklarga ega. Mutafakkirlarning bolalik va o‘smirlik davrlarini tushunishdagi chuqurligi ularning psixologik jarayonlarni aniq kuzatganligidan dalolat beradi.

Tarixiy-manbashunoslik va qiyosiy-tahliliy usullarning qo‘llanilishi Sharq pedagogik merosini zamonaviy psixologik diskursga integratsiya qilish imkonini beruvchi samarali vosita ekanligi isbotlandi. Matnli manbalarni psixologik jihatdan talqin qilishning o‘ziga xos uslublari ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda ota-onalik maktablari, oilaviy psixologik maslahat markazlari va maktab psixologlari faoliyati uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga asos bo‘lishi mumkin: O‘smirlar tarbiyasida an‘anaviy va zamonaviy usullarni uyg‘unlashtirish, madaniy qadriyatlarni hisobga olgan holda oilaviy psixologik intervensiyalar va ota-onalik malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish.

Kelajakdagi tadqiqotlar yo‘nalishlari: Sharq mutafakkirlarining g‘oyalarini empirik tekshirish (masalan, o‘zbek oilalarida Ibn Sinoning tarbiya printsipi asosidagi eksperimental dasturlar), boshqa mintaqaviy mutafakkirlar (Farobiy, Beruniy, Navoiy) asarlarining psixologik tahlili va Transkultural psixologiya nuqtai nazaridan Sharq va G‘arb tarbiya uslublarni qiyosiy o‘rganish.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, Sharq mutafakkirlarining pedagogik-psixologik merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy O‘zbekiston jamiyatida o‘smirlar shaxsini shakllantirishda amaliy qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan boy bilimlar manbaidir. Ushbu tadqiqot natijalari oilaviy munosabatlarning psixologik jihatlarini chuqurroq tushunish va mahalliy an‘analarga mos psixologik yondashuvlarni ishlab chiqish uchun nazariy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davronbek, K. (2021). Theory of knowledge in the treatise of al-gazali “al-kistasulmustakim” (right scales). The Light of Islam, 2021(3), 15-22.
2. Ismailovana, X. N. (2023). Ibn Sino Hayotiga BIR Nazar. amaliy va tibbiyot fanlari ilmiy jurnali, 2(12), 537-543.
3. Ganiyev, E. (2024). Markaziy osiyo mutafakkirlari asarlarida inson huquqlari. Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 3(4), 36-42.
4. Сулаймонов, Ж. (2021). абдурахмон ибн халдуннинг тамаддун тараққиёти ҳақидаги қарашларида жамият таҳлили. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1), 451-455.
5. Шарипов, М. Л. (2020). Марказий осийо мутафаккирларининг илмий мероси, уларнинг илм-фан ҳамда жаҳон цивилизацияси тараққиётидаги роли ва аҳамияти. Science and Education, 1(Special Issue 1), 157-172.
6. O‘rolov, S. (2023). Imom al-buxoriy hazratlari madaniy merosi. In Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies (Vol. 3, No. 1, pp. 189-193).
7. Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари. -Т.:Ўқитувчи, 1994.- 96 б.
8. Иномова М. Ўзбек оилаларида болаларни маънавий-ахлоқий шаклланишида миллий қадриятлар/Ўзбек оиласининг этнопсихологик муаммолари: Республика илмий-амалий анжуман материаллари.-Т., 1999. -Б. 38-40.

9. Ғозиев Э.Ғ. Ўзбек халқининг этнопсихологияси ва бола тарбияси / Ўзбек оиласининг этнопсихологик муаммолари: Республика илмий- амалий анжуман материаллари. – Т., 1993. - Б.8-9
10. Адизова Т.М. Оиладаги ўзаро муносабат усуллари ва ўсмир ёшидаги болалар шахсининг мулоқотга киришувчанлик сифатлари. //Оила- Давлат таянчи: /ТДПУ, Илмий мақолалар тўплами. - Тошкент, 1998. - № 75. - Б. 48-54.